

Szilágykorond, ortodox templom

Az erdélyi Bükk-hegység Erdély felé eső oldalán, a történeti Szatmár és Közép-Szolnok (később Szilágy) vármegye határán fekszik a közigazgatásilag egykor az utóbbi vármegyéhez tartozó Szilágykorond község. A középkorban és a kora újkorban különböző előnevekkel (Kis-, Nagy-, Oláh-, Tóth-, Felső-) szerepelnek Korond településnevek a környékre vonatkozó történeti forrásokban. Valószínűleg több egymáshoz közel fekvő, szomszédos faluról van szó, amelyeket előnevekkel különböztettek meg egymástól. A forrásszövegekben szereplő települé-

1. A Szent Mihály és Gábor arkangyalok fatemplom délnyugatról

seknek a jelenlegi községhez való viszonyát még további kutatásoknak kell tisztáznia.¹

Korondon 1494-ben említik először a románok fakápolnáját.² A ma is álló fatemplom építési ideje pontosan nem ismert, korábban 1750-re,³ mostanában inkább 1723-ra datálják.⁴ A II. József császár idejében megkezdett parókiarendezés folyamán a fogarasi görög katolikus püspökség egyházközségeit is összeírták, hogy pontosan föl tudják mérni az igényeket, hol kell új parókiát alapítani, régieket összevonni. Az adatokat 1796-ban összesítették, egy kötetbe gyűjtötték. Az összeírók a szilágykorondi fatemplomot újonnan épültnek, 180 ember befogadására alkalmasnak mondják (a hívek száma 424 volt).⁵ Ezek alapján feltételezhető, hogy a templom mai megjelenési formáját a XVIII. század utolsó évtizedeiben nyerte el, ami nem zárja ki, hogy az építése folyamán a korábbi épület faanyagát is újra hasznosították. Eredetileg a falu fölötti dombon, a temető közepén állt, jelenlegi helyére a XIX. század második felében, több mint egy évig tartó munkával, ökrökkel vontatták át. A helyi hagyomány szerint a templomot a vontatás alatt is használták, a liturgiát mindig ott tartották, ahol éppen meg kellett pihenniük az átszállítás közben.⁶

A fatemplom egyhajós, szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, a hajó déli és nyugati oldala előtt L alakú, árkádostornáccal. Négyzetesre bárdolt gerendákból építették, végeiket a fészkelés és lapolás együttes alkalmazásával illesztették össze, a sarkok túlfuttatott gerendavégei lépcsőzetesen kialakított konzolokat alkotnak. A külső falon, középmagasságban domború, faragott kötélmotívum fut körbe, amely a tornác korlátján is megjelenik. A tetőzete szép arányú, törtvonalú, a hajó nyugati végére galériás, négy fiatornyos, hegyes sisakkal ellátott torony ül, amelyet a hajó délnyugati sarkában a tornácra helyezett létráról lehet megközelíteni.

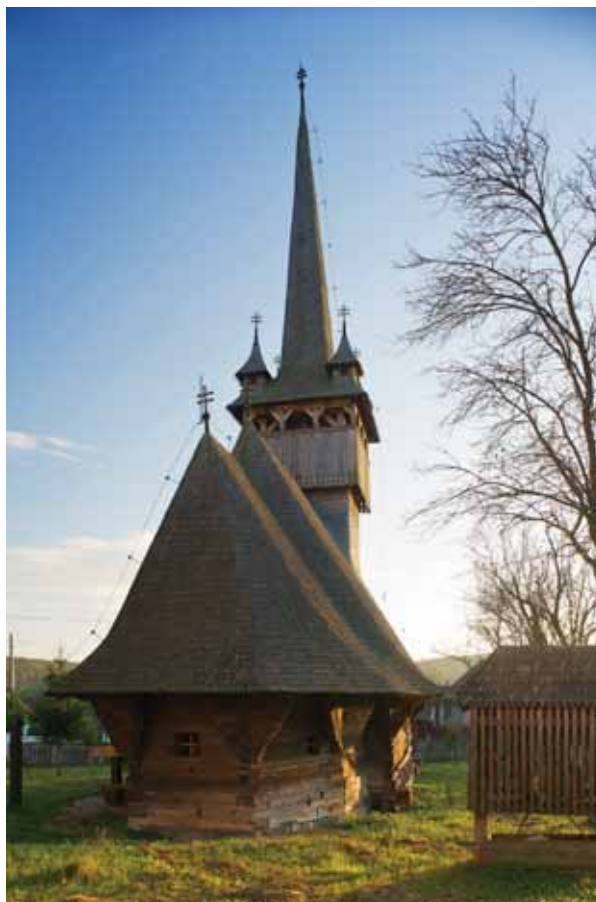
A templomhajóba a nyugati oldalon kétszárnyú ajtó vezet. A hajó első szakasza a síkmennyezetes előcsarnok vagy „nők temploma”, amelynek keleti falán egy szárny nélküli ajtó vezet a hajó keleti felébe, vagyis a „férfiak templomába”. A női rész keleti falán, az ajtó két oldalán betekintő nyílások is vannak, amelyek a korábbi gyakor-

lathoz képest már közvetlenebb bekapcsolódási lehetőséget biztosítottak a szertartásokba a nők számára is. A női rész déli falán egy kis ablak nyílik. A hajó keleti fele, a férfiak temploma dongaboltozatos, északi és déli falán két-két ablakkal, a nyugati végébe később épített karzatot néhány évtizede kibontották. A szentély négyszögletű része dongaboltozatos, poligonális része viszont síkmenyyezetes, az egész szentély három kisméretű ablakon keresztül kap fényt.

A korondi templom alaprajzi formája a máramarosi, szatmári és szilágysági templomok többségéhez hasonlóan az úgynevezett gótizáló típusú templomok csoportjába tartozik. Már a XIX. században, a szatmári fatemplomokkal elsőként foglalkozó kutató, Haas Mihály szatmári római katolikus püspök (1858–1866) is úgy gondolta, hogy a környékbeli fatemplomok alaprajzi formája középkori előképekre nyúlik vissza, gótizáló jellegüket a királyi városokban megjelenő német telepések által épített templomok hatásának tekintette.⁷ A gótikus kőépítészetnek a fatemplomok formájára gyakorolt hatását a modern kutatás is elfogadhatónak tartja.⁸

A szilágyskorondi fatemplom belsejét falfestés díszíti, amelyet nem közvetlenül a boronafalra, hanem egy nagyon erős krétaalapozással elkészített, szinte az egész belső falfelületet beborító vastag vászonra festettek. A vászoncsíkokat igyekeztek úgy fölragasztani, hogy a boronafák csatlakozásaiból adódó felületi hibákat is kiküszöböljék.

A képi program sok részletében híven őrzi a bizánci templomokra jellemző, évszázadok folyamán kikristályosodott, teológiai jól átgondolt ikonográfiai rendet. A szentélyben az oltár fölötti boltozaton egy mandorlában Szűz Mária kitárt kezű (orans) alakja jelenik meg, keble előtt Krisztus Emmánuel félalakos medalion képével, fölöttük a Szentlélekre utaló galamb lebeg. A dongaboltozaton, az Istenszülőtől délre angyalok állnak, akik ugyancsak Emmánuel medalion képét tartják, ez az ábrázolás az Angyalok gyülekezete néven ismert a bizánci ikonográfiában. A szentélyboltozat északi harmadában a Jézus Krisztus születése jelenet kapott helyet. Az Istenszülőtől két oldalán szereplő kompozíciók az isteni gyermek, a Fiú kettős természetére utalnak: az Angyalok gyülekezete ikon mutatja, hogy Jézus Krisztus valóságos Isten, aki az Atyától született anélkül az idők kezdete előtt, akit az angyalok már teremtésüktől kezdve ismernek; a Születés ikon viszont azt jeleníti meg, hogy Ő a megtestesült Ige is, aki mint ember atya nélkül született Szűz Máriától az idők teljében. A szentély dongaboltozata és síkmenyyezete találkozásánál, az oltár fölött kialakított félkörívesmezőben (lunettában) az Újszövetségi Szentháromság látható, amely az újkori nyugati ikonográfiából átvett kompozíciónak számít: az Ősz Atya mellett trónol a szen-

2. A fatemplom szentélye

vedés jeleit magán viselő Fiú, fölöttük a Lélek lebeg galamb képében. A Szentháromsággal szemben, vagyis a szentély nyugati falán, az ikonosztázion hátoldalán, az ajtó fölött az Ábrahám-történetből az Izsák föláldozása jelenet szerepel, mint az oltártérben folyó eucharisztikus áldozat őszövetségi előképe.

A szentély oldalfalain szent főpapok és diakónusok egészalakos, díszes liturgikus öltözetet viselő ábrázolásai láthatók, egymástól bábos oszlopokkal elválasztott arkádívek alatt. Az északi falon Szent Miklós myrai püspök és Szent Metód konstantinápolyi pátriárka jelenik meg. Az utóbbi szent főpap ábrázolása elég ritka, az ő idejében fejeződött be végleg 843-ban a képrombolási vita Bizáncban. Az északkeleti falszakaszon Szent Lőrinc diakónus áll, mellette a Szent Liturgiában följánlott kenyér és bor előkészítésére szolgáló asztal (protheszisz) fölött egy kehely ábrázolása látható, amelynek kupája fölött, Emmánuel két kézzel áldást osztó, félalakos ábrázolása tűnik föl. A kehely egyik oldalán a diszkoszra helyezett kenyér (proszfora), másik oldalán az eucharisztia alap-

3. Szent Szilveszter római pápa képe a szentély déli falán

anyagára utaló szőlő és búzakalász. A szentély keleti falán, a kis ablak két oldalán Nagy Szent Bazil püspök, illetve Szent István diakónus, első vértanú ikonja szerepel, míg a délkeleti falszakaszon Aranyszájú Szent János, illetve Nazianzoszi Szent Gergely egyházatyák állnak. Az utóbbi három főpap közül Nagy Szent Bazilnak és Aranyszájú Szent Jánosnak tulajdonítja a hagyomány azt a két liturgiát, amelyet mai napig a legtöbbször végeznek a bizánci egyházban. A déli falon Dallamszerző Szent Rómán (Romanosz Melodosz) diakónus és Szent Szilveszter pápa kapott helyet, az utóbbi a kisebb templomok képi programjában ritkán szokott szerepelni. A bizánci templomok szentélyében a szent főpapok már a IX. századtól kezdve, a földivel „párhuzamosan” folyó Mennyei Liturgia kitüntetett képviselőiként jelennek meg.

A hajó keleti végét az ikonosztázion uralja, a szó szoros értelmében vett képfalként, mivel itt nem önálló, mozdítható szerkezet, hanem a hajó keleti boronafalán kialakított nyílások és a falra festett, illetve helyezett ikonok összessége. Ezen az ikonosztázionon a korai fatemp-

lomoktól eltérő módon már nem kettő, hanem három ajtó nyílik, a középső az úgynevezett Királyi Kapu, amelyen csak a pap léphet be a liturgikus cselekmények folyamán. Az ajtó szárnyain az áttört faragású, gazdag kialakítású növényi ornamentikában a négy evangélista medallion képe tűnik föl, a faragványokon a vörös, illetve kék színezés dominál. A diakónusi kapuk nem faragottak, hanem az egész nyílást kitöltő deszka ajtószárnyak, amelyek külső oldalán a szokásostól eltérő módon, diakónusok helyett főpapok álló alakjai jelennek meg: a délin Szent Jakab az Úr rokona, vagyis Jeruzsálem első, vértanú püspöke, az északon pedig Római Szent Kelemen vértanú, aki Szent Péter harmadik utóda volt a pápai trónon. Úgy tűnik, mintha ők nyitnák a szentély falain ábrázolt főpapok sorozatát. Az ikonosztázion négy fő ikonja (alapképek) valószínűleg még a korábbi templomból származnak, ezek nem a falra, hanem önálló táblára vannak festve (jelenleg a Szatmár Megyei Múzeumban), és félalakosan ábrázolják a szenteket, balról jobbra haladva a következő sorrendben: Szent Mihály arkangyalt, a templom védőszentjét (ünnepe november 8.), az Istenszületőt a gyermekkel, a Tanító Krisztust és Szent Miklóst. A négy alapkép alatt a falra festve a következő jelenetek szerepelnek még: Szent Mihály kolosszei csodája, amikor csodálatosan megmentett egy templomot a vízártól (ünnepe szeptember 6.); Szent Anna tanítja a gyermek Szűz Máriát, amely egy nyugati típusú kompozíció; Jézust megkíséríti a Sátán; Szent Miklós megsegíti a három leányt.

4. Hal a férfiak templomának nyugati falán

Az ikonosztázionon az alapképsort lezáró párkányként, valamint az ajtók ívei körül megjelenik a külsőt is díszítő, faragott kötélmotívum. A képfalon a második, vagyis ünnepsor kereteit aranyra és vörösre festették, a felső elemre fehérrel, cirill betűs román feliratokban az ünnepek nevét is fölírták. Balról jobbra haladva a következő hat ünnepet helyezték el: Szűz Mária születése, Szűz Mária bevezetése a templomba, Örömhírvétel (Angyali üdvözlés), Jézus bemutatása a templomban, Királyok imádása, Jézus körülmetélése. A Királyi Kapu fölött, az

ünnepeken közepén a Mandylion, vagyis Jézus Krisztus nem kézzel festett ikonja szerepel, amely már a nyugati típusú Veronika kendő ábrázolás hatását is mutatja, mivel Krisztus töviskoronát visel a kompozícióban. A Mandyliontól jobbra még hat ünnep ikonja következik: Jézus keresztelese, Urunkiszíneváltozása, Jézus bevonulása Jeruzsálembe, Jézus Feltámadása, Jézus mennybemenetele, a Szentlélek alászállása (Pünkösöd). Az ünnepek fölötti sorban, szokásos módon az álló apostolok ikonjai következnek, félkörívesen záródó, a falra szegezett egyszerű fa keretben, a Tanító Krisztus trónon ülő ikonjának két oldalára rendezve. Az ikonosztázion záró eleme az apostolsor fölötti lunettát kitöltő Keresztre feszítés jelenet, amelyen a szokásos három főalak (Krisztus, Szűz Mária, János apostol) mellett a két lator ábrázolása is helyet kapott. Az egész kompozíció háttérét Jeruzsálem látképe tölti ki.

A hajó dongaboltozatán öt kelet-nyugat irányú sávban különböző kompozíciók kaptak helyet. A középső sávban a Szentháromság személyei önállóan, mandorlában jelennek meg: az ikonosztázion előtt az Atya, aki kezében nyitott könyvet tart, majd a Fiú következik, mint tanító Krisztus, végül a Szentlélek galamb képében (ez utóbbi elég töredékes). Krisztus és a Szentlélek között

helyet kapott még Szent Mihály arkangyal is – szintén mandorlában –, akit katonaként, kezében kardot, illetve kelyhet tartva ábrázoltak. A középső sáv két oldalán hét-hét térdelő, kezükben csukott könyvet tartó próféta látható, akiket a szentély falain sorakozó főpapok már említett ábrázolásai körül alkalmazott, árkádives keretezés választ el egymástól. A hajó nyugati végére eső három-három próféta képe rendkívül töredékes, a festésréteget a később beépített karzat használata idején bekarcolásokkal roncsolták. A próféták egyébként az ikonosztázion legfelső sorát szokták alkotni, itt valószínűleg helyhiány miatt kerültek át a mennyezetre. A próféták alatt Jézus szenvedéstörténetének egyes epizódjait ábrázolták, összesen tizennégy jelenetben. A történet a déli oldal keleti végén az Utolsó vacsora jelenetével kezdődik, és szemben, a Sírbatétellel végződik. A szenvedéstörténet nyugati részre eső jelenetei nagyrészt elpusztultak, csak felső részeikből maradtak töredékek. Az Atya és a Szentháromság történet kompozíciói alapján feltételezhető, hogy a mesterek nyugati előképeket, valószínűleg metszeteket is használtak munkájuk során. A szenvedéstörténetben a katonák viselete a korabeli katonai egyenruhákra emlékeztet.

5. Lucifer fogadja a kárhozottakat, az Utolsó ítélet részlete a nők templomának nyugati falán

A hajó oldalfalait huszonegy-huszonegy álló vértanú alakja borítja, akik háromnegyed profilban, meglehetősen sematikus módon, egyforma vonásokkal és öltözetben, kezükben keresztet tartva vonulnak a szentély felé, csak felirataik alapján lehet megkülönböztetni őket. A hajó nyugati végén az egykori festett dekorációból csak a bejárat és a betekintő nyílások fölött látható, egyelőre tisztázatlan szimbolikus tartalommal bíró, halakat ábrázoló sor maradt meg. A nyugati fal többi díszítése a később beépített karzat miatt valószínűleg elpusztult. A környékbeli fatemplomok képi programját alapul véve feltételezhető, hogy a nyugati falon a Teremtéstörténet jelenetei szerepeltek. A mennyezetben az egyes sávokat változatos növényi, illetve geometrikus elemekből komponált díszítő sorok választják el.

6. A Halál, A Pestis és a Lustaság allegóriája, az Utolsó ítélet részlete a női templomának nyugati falán

A női templom síkmennyezetét növényi ornamentika díszíti. A férfiak templomába vezető ajtó déli oldalán Szent Pál apostol álló alakja látható. A déli falon hét női szent áll, az északon az okos és a balga szüzek példabeszéde jelenik meg: középen Krisztus maga nyitja meg a Menny kapuját a mögötte álló öt okos szüznek, akik kezükben égő lámpásokat tartva követik a Vőlegényt. A szüzek a XVIII. század végére jellemző polgári ruházatot viselnek.

A női templom nyugati falát a bejárat két oldalán és az ajtó feletti sávban az egyes bűnök, illetve az értük járó büntetések ábrázolásai töltik ki. Az egész kompozíciót Utolsó ítéletnek szokták nevezni, bár a hagyományos értelemben vett Utolsó ítélet ábrázolások számos eleme hiányzik: az apostolokkal együtt ítélkező Krisztus, az üdvözültek csoportja, a Menny, illetve a Pokol részletes bemutatása. Ezen a falképen csak az alvilág képviselői és a bűnösök láthatók, akikért életük végén eljönnek az ördögök. A nyugati fal déli sarkában Lucifer hatalmas, fekete ördög képében ül a pokol íves, kváderköves kapujában,

amelynek tetején egy kisebb ördög trombitát fúj, és zászlót tart kezében – az Ítélethirdetés. Lucifer kezében piszkavasat (?) tartva várja a bűnösöket, akiknek egy részét az ördögök már a hátukon cipelik, vagy rabszíjon vezetik feléje. Lucifer és a templom bejárat ajtaja között, két sorban rendezve, olyan bűnösök is szerepelnek (paráznák, rágalmozók, torkosok stb.), akiknek büntetéseit az ördögök már el is kezdték végrehajtani. A gyermekeiket elhagyó nőkkel az ördögök gyermeket etetnek, a szüleiket szidalmazókat nyelvükkel fogva kampóra akasztják stb.. A nagyszabású kompozíció felső, harmadik sávja az ajtó fölött is folytatódik. Ezt a jelenetsort egy alvó pár ágya végénél ülő, dudát fújó ördög nyitja, miközben egyik társa már az ágytakarón kaparászik. A felirat szerint így járnak azok, akik az imádság idején alszanak. A következő jelenetben két térdelő és pipázó ördög egy nagy üst alatt lobogó tüzet fújtatókkal élesztget, hogy az üstben lévő meztelen alakok minél jobban főjenek. Így járnak az igazságtalan bírák. A mások földjeit elszántó embereket az ördögök eke elé fogva, állat módjára dolgoztatják, a hamis molnár nyakába malomkővet akasztanak, a csaló kocsmáros megkötözik, s hordóját az ördög veri csapra. A fal északi részén három nagy allegorikus alak tűnik föl: a bejárat ajtó mellett közvetlenül egy koponyákkal teli dézsa és keresztbetett lábszárcsontok mellett a Halál ül csontváz képében, jobbában kelyhet, baljában kaszát tartva. A Halál felé számárháton ülve a Pestis (Ciuma) közelít, hosszú fekete hajú, meztelen nő képében. Jobbjával megragadja a szamar sörényét, baljával a vállára vetett eszközöket (seprűket, gereblyét) tartja. Az utolsó alak a Lustaság (Lenea), egy dézsán ülő, rövid, borzos hajú, meztelen nő, kezében guzsalyt tart, lábainál ledobott orsó hever. A három alak fölött az ördögök egy csoportja mérlegeléssel foglalkozik, a mérleg tálcájában nehéznek látszó hármaskeresztet igekeznek ellensúlyozni, egyikük hatalmas buzogánnyal közelít, mögötte egy ördög a tolvajlásban vétkes emberfiát igekezik megbüntetni.

Hasonló ikonográfiai program díszíti, illetve díszítette a környékbeli fatemplomok belsejét is, de egyik helyen sem volt teljesen egyforma a belső festés. A szentély falait mindenütt a főpapok és diakónusok ábrázolásai töltik meg, időnként Ábrahám áldozata is megjelenik. A hajók mennyezetén gyakori Krisztus szenvedéstörténete, az oldalfalakon pedig a vértanúk sorozata. A hajó nyugati falán látható hal-sorozat Szilágykorondon kívül megvolt még Kiszszokondon (Soconzel),⁹ Bikácsfalván (Bicaz) is.¹⁰ Bikácsfalván az előcsarnok nyugati falán Lucifer és a bűnösök, a délin a Halál és a Lustaság allegorikus alakja tűnik föl,¹¹ akárcsak Középvárcán (Orțița), ahol a nyugati falon a Halál, a Pestis és a Lustaság allegóriái jelennek meg, de itt a Pestist egy koronás férfi szimbolizálja.¹²

Szilágykorondhoz hasonlóan a két utóbbi helyen az előcsarnok északi falán a tíz szűzről szóló példabeszéd ábrázolása villantja föl a büntetések sorozata mellett az üdvözölés reményét.

Nagyon valószínű, hogy a környező fatemplomokban a XVIII. század végén ilyen népszerű, nagyszabású Ítéletkompozíciók egyazon, feltételezhetően valamelyik közismert, az apokrif apokalipszisek közé tartozó, a kutatók által eddig még pontosabban meg nem határozott irat alapján készültek. A festett dekorációban fontos szerepet kapnak a cirill betűs román feliratok, ami azt is mutatja, hogy a festők írástudó mesterek lehetettek, gyakran egyébként maguk is falusi papként szolgáltak, akik önállóan is képesek lehettek olvasmányaik alapján megszerkeszteni ezeket a híveik számára lelki tükröként szolgáló, összetett kompozíciókat.

Szilágykorondon a festők nem hagytak maguk után készítési feliratot, csak a hajó boltozatán, az Atyaisten könyvében szereplő 1798-as évszám jelzi a festés egy részének befejezési dátumát. A korondi falképeket jellemző stílus különbségek alapján a kutatók szerint a festmények több fázisban készültek, a XVIII. század utolsó évtizedeiben, illetve a XIX. század elején.¹³ A szentély és a hajó dongaboltozatának festése szoros stílus kapcsolatot mutat, ami a figurák megformálásában, a színezett háttér alkalmazásában, a drapériákon megfigyelhető gazdag színhasználatban, a hasonló keretmotívumok és díszítőelemek (pl. a vázába helyezett szegfűcsokrok) alkalmazásában mutatkozik meg. Ezek alapján feltételezem, hogy ez a két részt talán egy időben, ugyanaz a mester, vagy műhely festette ki. A női templomban, és a férfiak

templomának oldalfalain látható falképek, valamint az ikonosztázion bizonyos részei (a diakónusi kapuk, a négy alapkép alatti kisebb képek) szintén szoros stílus kapcsolatot mutatnak. Ezek a festményeken a háttérket nem színezték, az alakok gyakran egyformák, a színek használata a drapériákon is visszafogott, inkább csak a kontúrok hangsúlyosak, az arcok sematikusak, az ornamentika is redukáltnak tűnik a szentélyhez és a boltozathoz képest. Elképzelhető, hogy ez egy másik mester, vagy műhely munkája, bár túl nagy időbeli különbségek a két kifestés között nem nagyon valószínűek. Az Utolsó ítéletet egyébként stíluskritikai alapon aközébe, Szilágykövesden (Chieșd) is dolgozó, Țipla Popa és Ioan Zugravul munkájának tartja a kutatás,¹⁴ bár újabban az is fölmerült, hogy a főtebb stílusanalógiaként felsorolt falvak templomainak teljes festését ennek a két völcsi (Elciu) eredetű (egykor Szolnok-Doboka vármegye) mesternek lehet attribuíni.¹⁵ Ha helytálló ez a stílusanalógia, akkor valószínűleg nekik tulajdonítható a szilágykorondi templom teljes belső festése is. Az egy időben dolgozó, de két különböző mester jelenléte magyarázatul szolgálhatna a korondi festésen belül jól észrevehető stíluskülönbségekre is. A festés pontos periodizációját korszerű technikai vizsgálatok bevonásával csak egy szakszerű restaurálás folyamán lehetne elvégezni, s akkor talán az is eldönthető volna, hogy valóban ez a két mester alkototta-e a szóban forgó emlékcsoportra jellemző, az ősi bizánci és a korabeli nyugati ikonográfia elemeit frappánsan ötvöző képciklusokat.

A fényképeket Mudrák Attila készítette.

JEGYZETEK

¹ PETRI 1901/1904. III.: 681–686.

² Entz Géza ezt a települést a mai Szilágykoronddal tekinti azonosnak. ENTZ 1996. 198., 203., 357.

³ *Schematismus* 1886. 181.; *Schematismus* 1900. 201.; *Schematismus* 1914. 227.; PETRI 1901/1904. III.: 686.; IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 201.

⁴ DRĂGUȚ 1976. 108.; GODEA 1996. 171.; GODEA–CRISTACHE–PANAIT 1978. 465.; BĂRNUȚIU–KISS 1999. 581.

⁵ MOL, C 104. 57. kötet, 205.

⁶ GODEA–CRISTACHE–PANAIT 1978. 457. Nem csak a fatemplomokat, hanem a fatornyokat is el tudták húzni. Így tettek a Bereg megyei Tivadaron a reformátusok is 1820-ban, amikor egy árvíz után a más helyen újjáépített templomuk mellé vontatták a korábbi fatornyot. DOMANOVSKY 1936. 102.

⁷ HAAS–SCHULCZ 1866. 1–14. Néhány szatmári fatemplomot le is rajzoltatott. A kismajtényi (Moffinu Mic) és az esztrói (Istrău) fatemplom rajzait publikáltam: TERDIK 2009c. 120–123., 147–148.: 1–2. kép.

⁸ BABOȘ 2004. 282–294.

⁹ IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 182. Ez a Szatmár megyei fatemplom 2009 októberében leégett.

¹⁰ IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 186.

¹¹ IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 186.

¹² IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 188.

¹³ Egyesek szerint a hajó és a szentély festése a legrégebbi, amelyek a XVIII. század utolsó két évtizedénél nem régebbiek, míg a női templom festése a XIX. század legelején készülhetett. IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 183. Másik vélemény szerint a festés három fázisban készült: a női templom (ponaosz) és az ikonosztázion először, aztán a hajó mennyezet 1798-ban, végül a szentély. GODEA–CRISTACHE–PANAIT 1978. 458.

¹⁴ IURAȘCIUC–ȘAINELIC 1975. 194. A kövesdi templomban, ahol hasonló Ítélet kompozíciót készített, a hajó bejárata fölött egy feliratban örökítette meg magát és a készítés dátumát (1796) a festő. GODEA–CRISTACHE–PANAIT 1978. 291.

¹⁵ PORUMB 1988. 885–888.; PORUMB 1998. 436–437.